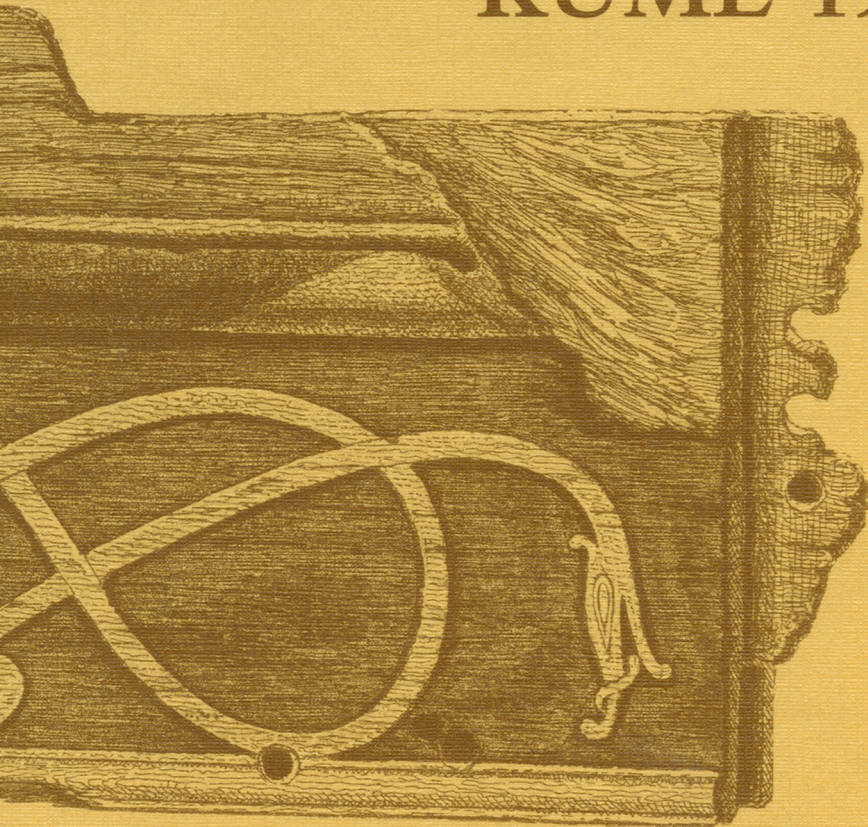

KUML 1993-94

KUML 1993-94

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag, Århus

Redaktion: Hans Jørgen Madsen, Poul Kjærøum og Birgit M. Rasmussen

Redaktionsudvalg:

Steen W. Andersen, Haderslev

Jens Henrik Bech, Thisted

Steen Hvass, Vejle

Stig Jensen, Ribe

Erik Johansen, Aalborg

Carsten Paludan-Müller, Randers

Ole Schiørring, Horsens

Lay-out og omslag: Jørgen Mührmann-Lund

Grafisk tilrettelæggelse: Elsebet Morville

Tryk: Narayana Press

Skrift: Bembo 11/12

Papir: 115g Artik Silk

Copyright 1996 by Jysk Arkæologisk Selskab

ISBN 87-7288-585-8

ISSN 0454-6245

Indhold/Contents

<i>Andersen, Søren H:</i> Ertebøllebåde fra Lystrup	7
Ertebølle canoes from Lystrup.....	36
<i>Ebbesen, Klaus:</i> En jættestue ved Fjersted, Sydvestjylland.....	39
A Passage Grave at Fjersted, SW Jutland.....	85
<i>Hansen, Mogens:</i> Træbyggede gravkister fra Enkeltgravskulturen og Senneolitikum	87
Wooden burial cists from the Single Grave Culture and the Late Neolithic	145
<i>Nilsson, Torben:</i> Store Tyrrestrup	
En vendsysselsk storgård med bronzedepot fra ældre bronzealder.....	147
Store Tyrrestrup. A large Early Bronze Age farmstead with bronze hoard	153
<i>Anne-Louise Haack Olsen og Jens-Henrik Bech. Med bidrag af Svend Th. Andersen, Pia Bennike, Kjeld Christensen og David Earle Robinson:</i> Damsgård	
En overpløjet høj fra ældre bronzealder per. III med stenkiste og ligbrændings- grube	155
Damsgård. A ploughed-over barrow from Early Bronze Age Per. III with stone cist and pyre-pit.....	196
<i>Aase Gyldion Andersen:</i> Frugtbarhedsoffer i Sydvestfyns ældre jernalder	
Private eller kollektive offeringer?.....	199
Fertility Sacrifices in the Early Iron Age of SW Funen. - Private or Collective?.....	210
<i>Torben Egeberg Hansen:</i> Et jernalderhus med drikkeglas i Dejbjerg, Vestjylland	211
Drinking Glasses from an Iron Age settlement from Dejbjerg, West Jutland.....	237
<i>Mette Iversen og Bjarne H. Nielsen:</i> Brandstrup III.....	239
Grave fra yngre romersk jernalder	
Brandstrup III. Graves from the Late Roman Iron Age.....	250
<i>Anne Hedeager Krag:</i> Smykkefundet fra Lerchenborg	251
Østlige forbindelser i vikingetid	
The Lerchenborg Ornaments. Eastern connections in the Viking Age	261
<i>Jens Jeppesen og Holger Schmidt:</i> Rekonstruktion af stavkirken fra Hørning	263
The reconstruction of the stave church at Hørning	275
<i>Bruno Fröhlich, Henrik Hjalgrim, Judith Littleton, Niels Lynnerup og Birgitte Sejrsen:</i>	
Skeletfundene fra Skt. Peders sognekirkegård i Randers	277
Skeletal remains from St. Peder's parish church in Randers.....	287
Jysk Arkæologisk Selskab 1993 og 1994	289

Frugtbarhedsofringer i Sydvestfyns ældre jernalder

Private eller kollektive ofringer?

Af AASE GYLDION ANDERSEN

Jernalderens frugtbarhedsofringer, også kendt under betegnelsen mosefundne lerkar eller mosepotter, er i betragtning af deres antal og udbredelse en noget overset fundgruppe. Udover spredte publikationer og korte beretninger om tilfældigt opsamlede kar, oftest som et resultat af tørvegravning, er der kun få eksempler på en egentlig bearbejdning af fundene (Becker 1971; Jankuhn 1967; Geisslinger 1968; Stjernquist 1968).

Det centrale indenfor forskningen af frugtbarhedsofringerne, har hidtil været udarbejdelsen af en metode til at skelne mellem de sikre ofringer og de mere usikre. I den sammenhæng bør C.J. Beckers arbejde fra 1971 fremhæves. Siden da er der ikke foretaget nævneværdige studier indenfor fundgruppen, skønt det ofte er blevet fremhævet som en mangel (Geisslinger 1968; Fabech 1991). Vel nok fordi beskæftigelse med emner af sakral karakter er i fare for at blive betragtet som uvidenskabelig, idet de tanker, der i lå bag de religiøse handlinger, ikke er arkæologisk verificerbare. De senere års forskning indenfor forhistoriske samfundssystemer har imidlertid skabt en øget forståelse for religionenes betydning for samfundsofbygningen (Fabech 1989; Hedeager 1990).

Et spørgsmål, der her søges belyst er derfor, hvorvidt det er relevant at fastholde tolkningen af frugtbarhedsofringerne som et resultat af individuelle ofringer, eller om man snarere bør betragte disse som kollektivt udførte offerhandlinger, i f.eks. landsby regi. Et andet spørgsmål er, i hvilket omfang de store våbenofringer, peger på en begyndende institutionalisering (Hedeager 1990; Fabech 1991). Er der tale om et markant systemskifte fra et samfund, hvor de religiøse handlinger stort set udføres individuelt og uden overordnet styring, til et samfund med et strengt iscenesat ritual. Eller har der i den foregående periode, hvor frugtbarhedsofringerne er fremherskende, været knyttet en ledende og samtidig styrende funktion til de religiøse ritualer.

Bukkerup Langemose

Baggrunden for efterfølgende konklusioner er offerfundet fra Bukkerup Langemose, der ligger som en godt 500x100 m lang sø i det meget kuperede syd-fynske landskab (fig. 1). I 1940'erne var der ingen sø, blot et sumpet terræn der var anvendeligt til tørveskæring. Da der i 1943 iværksattes tørvegravning på stedet, resulterede det, udover dannelsen af søen, i to på hinanden følgende udgravninger foretaget under ledelse af Erling Albrechtsen, Fyns Stifts Museum.

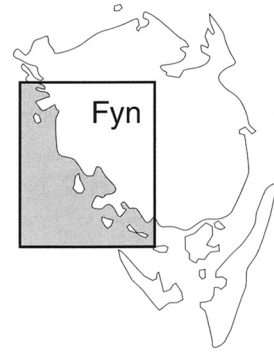
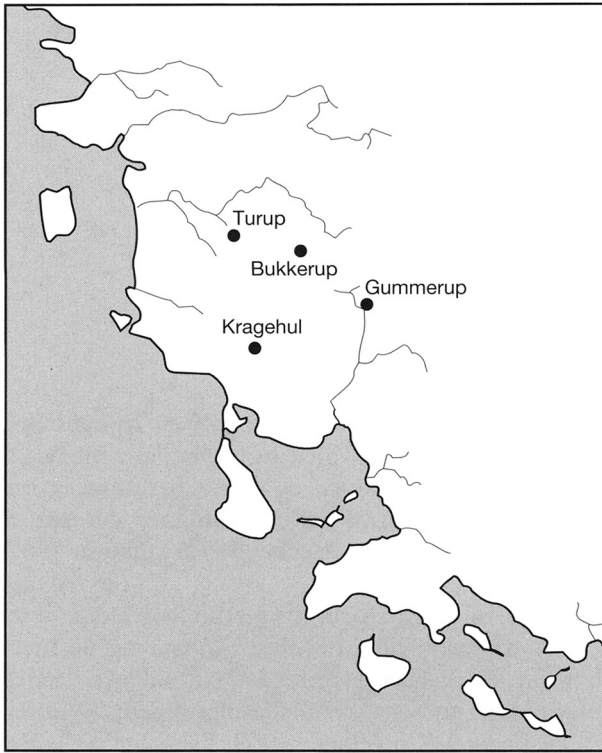

Fig. 1. De fire offermosers beliggenhed indenfor det naturligt afgrænsede regionalområde.

The locations of the four sacrificial bogs within a naturally bounded region.

FUND NR.	OFFER PAKKE			F.R.J.	Æ.R.J.	Y.R.J.
	T1	T2	T3			
10		x				
2	x					
3	x					
4	x					
7	x					
17	x					
18	x					
20	x					
25	x					
30	x					
9		x				
32		x				
35		x				
36		x				
8			x			
12			x			
13			x			
39			x			
40			x			
14	x					
16	x					
11		x				

Fig. 2. Daterbare »offerpakke« (T1-T3) fra Bukkerup.

Datable sacrificial units (T1-T3) from Bukkerup.

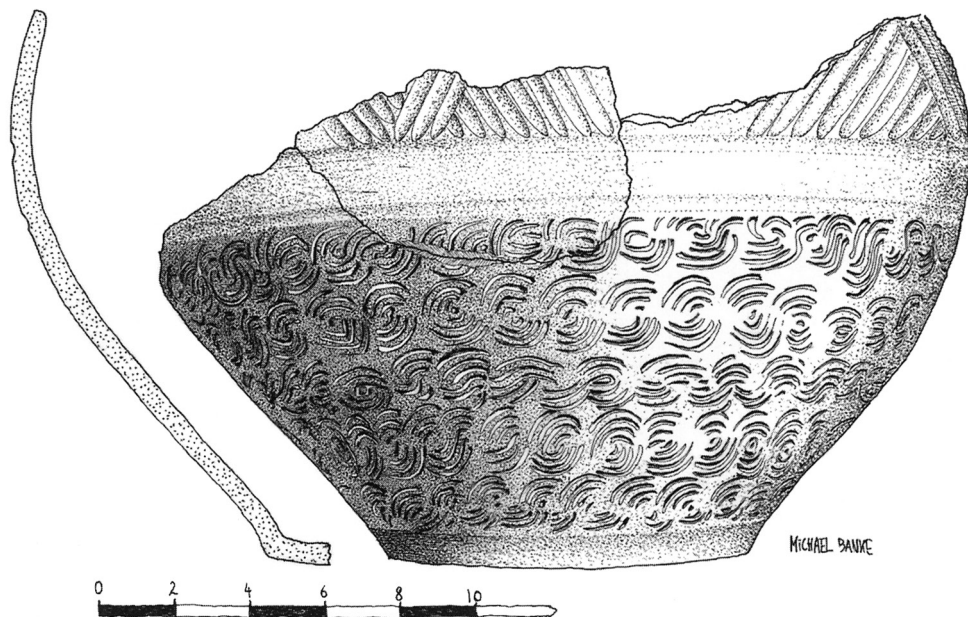

Fig. 3. Lerkar nr. 10 fra Bukkerup med kamornamentik. Tegning: Michael Banke.
Pot 10 from Bukkerup with comb decoration.

Fundene herfra er blandt de bedst dokumenterede frugtbarhedsofferinger fra jernalderen (Albrectsen 1944). Fundet er af Becker (1971) blevet klassificeret som offerfund af Bukkerup-type, hvilket betegner en samlet nedlæggelse af samtlige lemmeknogler fra et husdyr - i regelen en ko - i forbindelse med et mindre lerkar. En nøjere gennemgang af fundmaterialet (1) viser dog, at endnu en offertype er repræsenteret ved Bukkerup, nemlig et halveret lerkar, hvori der i den indre hulning er anbragt en klump råler. Hertil kommer en kombination af de to offertyper. Det ser således ud til, at der har været tre forskellige »offerpakker«, som man kunne vælge imellem, alt afhængig af situationen:

1. Et lerkar, lemmeknoglerne fra en lille ko samt dennes tøjr.
2. Et halveret lerkar med indlagt råler.
3. En kombination af disse (fig. 2).

I sin publikation af fundet placerede Albrectsen (1944) samtlige offeringer i ældre romersk jernalder. En gennemgang af lerkarmaterialet viser imidlertid, at der herudover er foretaget seks offeringer i førromersk jernalder og en til to i yngre romersk jernalder (fig. 2), hvoraf den ene nok skal placeres omkring overgangen til ældre germansk jernalder (fig. 3) (2).

Under tørvegravningen frilagdes udover »offerpakkerne« også et menneskeskelet, der er antropologisk bestemt som værende en 30-45 årig mand (3), og C14 dateret til omkr. 220 e.Kr (4). Det er dog usikkert, om skelettet repræsenterer en egentlig ofring; bløddelene er ikke bevaret, og skelettet udvi-

Fig. 4. Kæbebenet stammer antageligt fra en ung kvinde, som eventuelt er ofret i Bukkerup Langemose, hvor det blev fundet af Jørgen Meldgaard i 1944. Foto: Kurt Kristensen.

The jawbone is probably from a young woman who may have been sacrificed in Bukkerup Langemose. It was found by Jørgen Meldgaard in 1944.

ser ikke tegn på en voldelig død. Men at der kan være tale om egentlige menneskeofringer, viser flere fund af menneskeknogler fra Albrechtsens undersøgelser; der er bl.a. fremkommet knogledele af en mere spinkel person, antagelig en kvinde (5). Om disse er samtidige med det intakte skelet kan ikke afgøres, idet der ikke foreligger C14 dateringer heraf (fig. 4).

Det regelbundne ritual

Fundene fra Bukkerup Langemose kan henføres til 50 selvstændige ofringer, hvoraf de 22 kan betegnes som sikre. Disse er foretaget over en periode på omkring 400 år fra slutningen af førromersk jernalder til begyndelsen af yngre romersk jernalder; og det ser ikke ud til, at de regler, hvorunder ofringerne har været udført, har ændret sig over dette lange tidsrum. Der tegner sig et fastlagt mønster omkring udvælgelsen, aflivningen og parteringen af offerdyret (Hatting 1993), vedlæggelsen af tøjreb og pæl samt udvælgelsen af et passende drikkekar. Disse forhold er gennem hele perioden ganske ens, som udført efter et sæt foreskrevne regler.

Den alment accepterede opfattelse af frugtbarhedsofringer som udtryk for enkeltpersoners individuelle hensætninger til guden kan vanskeligt indpasses i dette mønster. En sammenligning med individuelle ofringer på bopladser i forbindelse med huse viser, at ofringerne i Bukkerup ikke er tilsvarende tilfældige.

På bopladsen Lundsgaard på Nordøstfyn er der fra Albrechtsens udgravninger i 1940'erne flere eksempler på husofre, og spektret inden for udvælgelsen af offerdyr samt behandlingen af disse i forbindelse med ofringen er stort. I hus A og G fandtes således et helt hundeskelet nedgravet i en lille grube. I hus B og E var offerdyrene anbragt i en lille stensat kiste under gulvniveau, i det ene tilfælde en lille gris og i det andet knoglerne fra flere forskellige husdyr. Ofringerne fra hus C havde derimod karakter af måltidsofre: Marvspaltede ildpåvirkede knogler fra forskellige husdyr, anbragt i en lille foret grube. Endelig var der ved hus F ofret to får, hvorom Albrechtsen (1946) skriver: »Hvis der altsaa her i Hus F som i de øvrige Tømter er Tale om en Offerhenlægning, har den fundet sted i et særligt Aflukke - man fristes til at sige et viet Enemærke - uden for Husets profane Område«.

Lundsgaardfundene viser, at i tilfælde hvor hver enkelt familie/individ udfører sin private offerhandling, er det samlede billede uhyre forskelligartet. Det gælder valget af offerdyr, behandlingen af dette efter døden, samt den rituelle henlæggelsesform.

Det strengt regelbundne ritual, der har været praktiseret i Bukkerup, må derfor nødvendigvis have været udført under ledelse af en ceremonileder, præst eller druide, hvis opgave det har været at sikre overholdelsen af de rituelle regler.

Båg herred som region

Inden for den naturlige afgrænsning af Baag herred, der dannes af Brende å i nord og Haarby å i øst, findes flere offermoser (fig. 1). Bukkerup Langemose er centralt placeret i forhold til moserne ved Turup, Gummerup og Kragehul. Fra Gummerup foreligger der kun et enkelt offerfund, som til gengæld helt svarer til Bukkerup-typen. Et lerkar var nedsat på mosefladen og vedlagt lemmeknoglerne af en ko (6). Dateringen af lerkarret til yngre romersk jernalder dokumenterer således brugen af også denne »offerpakke« i hele perioden fra førromersk jernalder til yngre romersk jernalder.

Mere omfangsrigt er fundet fra Turup. Her fandtes i 1957 ved markarbejde syv ofringer af Bukkerup-type. Det fundamentale symbolsprog i ofringerne var det samme som i Bukkerup, dog var der ingen spor efter tøjrpæle eller tovværk, medens der i behandlingen af dyreknoglerne og valget af lerkar er paralleller til Bukkerup og Gummerup.

Også i Kragehulmosen er der fremkommet frugtbarhedsoffer; kun enkelte af de af Engelhardt (1867, 29) omtalte »huskar«, stammer fra den kendte udgravning fra 1865 (7). Hovedparten er fra udgravningen i 1877, som dog aldrig er blevet publiceret. Engelhardt skriver i sin beretning at der »fandtes i Mosens Udkant, tæt op ved den fastere Jordbund, en Del Lerkar, fyldte med tildels marvspaltede Dyreknogler: Karrene stode med Overkanten omtrent en Fod dybt i Mosen, nedsatte på Lerbunden og alle omgivne med mindre Stene«. En nærmere undersøgelse af knoglerne, foretaget af Tove Hatting, Zoologisk museum, viser at det drejer sig om lemmeknogler dels af tamko og dels af får/lam.

Af de mindst 12 lerkar fra Kragehul, kan ét med sikkerhed dateres til førromersk jernalder (8), mens resten er fra ældre romersk jernalder.

Karakteristisk for ofringer af Bukkerup-typen er således: Et helt drikkekar vedlagt lemmeknoglerne af en lille ko, samt eventuelt dennes tøj, nedsat på mosefladen. De syv ofringer fra Turup omfatter i alle tilfælde et lille drikkekar, hvoraf de fem er nedsat sammen med lemmeknoglerne af en lille ko, et med lemmerne fra en tyr og et med lemmerne fra et får. Gummerupfundet består ligeledes af lemmerne fra en ko nedlagt i et lidt større kar (højde 27 cm, randdiameter 19 cm).

Karrene fra Kragehul består af større krukker i lighed med det fra Gummerup. Desuden er der eksempler på marvspaltede dyrekogler. På trods af lighederne er der en vis forskel i udøvelsen af ritualet på de forskellige lokaliteter. Det gennemgående træk er det hele lerkar og lemmeknoglerne; variationen findes i valget af dette kar og offerdyret.

De lokale variationer er imidlertid så små og få, at det forekommer sandsynligt, at der indenfor regionen, Båge herred, har været praktiseret en ganske bestemt form for frugtbarhedsofringer. En form som kun i et enkelt tilfælde er set udenfor regionen, nemlig på Langeland (9).

Dette rituelle mønster er formodentlig opstået i Bukkerup, der med sine seks ofringer fra førromersk jernalder må antages at være tidligere end det ene førromerske fund fra Kragehul (10). Fra Bukkerup har denne skik i ældre romersk jernalder spredt sig til de omkringliggende bopladsområder. Først omkring begyndelsen af yngre romersk jernalder ophører ofringerne; den sidste offerhandling i Bukkerup Langemose kan meget vel have været ovennævnte menneskeofring. Samtidig hermed finder den første krigsbytteofferhandling sted i Kragehul. Med dateringen af de første ofringer i Kragehul til C1a hører denne lokalitet til blandt de tre tidligste krigsbytteofferpladser i Skandinavien, kun ved Vimose og Thorsbjerg er der foretaget ofringer allerede i B2. Med sine fire deponeringer fordelt i perioden frem til ældre germanertid, er Kragehul tillige en af de moser, hvor der kan konstateres den længste offerkontinuitet. De fællesrituelle handlinger som eventuelt har omfattet udveksling af det foretrukne offerdyr, en lille ko (Hatting 1993, 95), har givet næring til sammenholdet og fællesskabsfølelsen, og derved været med til at styrke de regionale grænser. I modsætning til de rigere regioner ved Odense og Gudme markerer Sydvestfyn sig som et område med en slående mangel på luksusvarer. Ringtved (1991, 47) har foreslået forskellige samfundssituationer, hvor nedenstående kan have været gældende for regionen på Sydvestfyn »et samfund med centralistisk struktur men med ringe økonomisk eller social/politisk mulighed for tilegnelse af luksusvarer«.

Symbolsproget

»Offerpakke 1«

De arkæologiske levn efter de forhistoriske ofringer, repræsenterer kun det materielle indhold, der blev anvendt ved de kultiske handlinger. Selve idé- og trosindholdet, der har ligget til grund for ritualernes udførelse, samt formodentlig en række danse og sange, renselsesritualer m.v. er ikke bevaret. Der er derfor tale om tyding af symboler, og endda kun en del af et oprindeligt symbolsprog, når offerfund skal tolkes.

Betegnelsen frugtbarhedsoffer er flere gange anvendt i nærværende artikel som i den øvrige litteratur. I brugen af denne betegnelse ligger allerede en tolkning, hvorfor landbrugsoffer måske ville være en mere objektiv betegnelse. I et forsøg på at bryde symbolsproget kan følgende offertyper være aktuelle:

Kommunionsofferet består af offerkød, der symboliserer guddommen. Igennem måltidet optager den ofrende guddommens egen kraft i sig.

Drikofret er en variant af kommunionsofret. Mennesket indtager en del af drikken og ofrer resten til guden. Gennem beruselsen opnås en fornemmelse af guddommelig kraft.

Konviofret er ligeledes et måltidsoffer, men har i modsætning til det foregående det træk, at såvel den ofrende som guddommen tager del i måltidet. Der opstår derved et fællesskab omkring spisningen.

Gaveofret er en direkte ydelse til guden, her kan der både være tale om mad og luksusgenstande. Gaven kan gives på forhånd, mod forventet efterbevilling, eller som tak efter veloverstået fare. Tak- og votivofringerne hører til denne gruppe. *Sonofret* anvendes efter et formodet menneskeligt fejltrin. Her kan et dyr eller eventuelt et menneske, ved at afgive sit liv, måske afværge eller formilde gudens vrede (Carlsen & Hovgaard 1978).

I litteraturen er der flere eksempler på tolkningsmodeller for denne fundgruppe. Albrechtsen (1944, 234) tolkede selv Bukkerupfundet således: »Oftring til de Magter, der raader for Vejr og Vind. Rigelige Mad- og Drikofre til den mægtige, som giver Vækst! Mosepotterne med vedlagt Sulemad kan saaledes opfattes som Afværgeofre til Naturguddommene, Regnguden til Fremme af Agerens Trivsel«. En opfattelse som J. Brøndsted (1966, 110) senere viderefører bl.a. med beskrivelsen om »afværgeoffer til den alt for våde guddom«. Altså en form for gaveoffer. Men det kan også opfattes som et konvioffer, som beskrevet af Albrechtsen (1945, 449) »Ofringens midtsamlende Begivenhed har været et sakralt Fællesmaaltid mellem de voterende og guden«.

Der er i disse tolkninger især fokuseret på specifikke klimatiske forhold som sol og regn. Elementer som ikke er uden relevans i et agerbrugssamfund. Det bærende element i landbruget i førromersk og ældre romersk jernalder var dog kvæget, først omkring overgangen til yngre romertid får agerbruget en større betydning for subsistensøkonomien. En sammenligning mellem dyreknoglerne fra Lundeborg og Sortemuld, foretaget af T. Hatting (1993, 95), kan måske tolkes derhen, at kvæget har haft overordentlig stor betydning for landbruget på Fyn. Kvægets fertilitet har været af afgørende økonomisk betydning. Betegnelsen frugtbarhedsoffer forekommer således anvendelig i forbindelse med disse ritualer, hvis man vælger at tolke symbolsproget således, at der er forbindelse mellem det ofrede, og det man ønskede at opnå gennem ofringen. En død ko skulle således gerne resultere i en hel flok levende kalve ved forårstid. Hvad termen frugtbarhedsoffre ikke afspejler er dog elementet drikofret. Men da et lille lerkar – et typisk drikkekar – indgår som et fast element i ofringer af Bukkerup-type (fig. 5), er det overvejende sandsynligt, at en offerdrik har spillet en central rolle i det rituelle scenarie. Dette støttes af de skriftlige kilder, herunder især de islandske sagaer og skjaldedigtene, som ifølge Ulf Drobin (1991), indeholder flere beretninger om mjødets centrale rolle. Et af de eksempler, han anfører, er hvorledes visdommen illustreres gennem bl.a. Mimer. Mimer er identisk med

Fig. 5. Typiske drikkekar fra Bukkerup. Fund nr. FOH 7504 X 5, 20 og 7. Foto: Kurt Kristensen.
A typical drinking vessel from Bukkerup. FOH 7504 X 5, 20 and 7.

Mimersbrønd som symboliseres i mjødet, der igen er lig med livets vand. Den som drikker den berusende og guddommelige mjød (i denne forbindelse sandsynligvis kun den rituelle leder) mærker en større visdom og føler en stærkere frugtbarhed, og dermed delagtiggørelse i den guddommelige verden.

I et forsøg på at kaste lys over dette punkt er der udført proteinanalyser på skorper fra flere af lerkarrene (11). Udgangspunktet for dette har været, at der med stor sandsynlighed har indgået elementer som mælk eller blod fra den ofrede ko i drikkekoppens indhold. En mikroskopisk undersøgelse af lerkarret fra fund nr. 46, foretaget af Claus Malmros, Nationalmuseet, fastslår, at der var tale om en sort blæret skorpe, stammende fra en væske i kog eller gæring, altså sandsynligvis en berusende drik.

Desværre viste proteinanalyserne, der venligst blev foretaget på Institut for Molekylær Biologi, Odense universitet af Ph.D. studerende Ejvind Mørtz, intet positivt resultat. Derimod har en nyligt afsluttet massespektrometrisk analyse vist (12), at indholdet i de to analyserede lerkar (13), der kan dateres til ældre romersk jernalder og førromersk jernalder, var identiske. Cand.scient. Jens Glasstrup, Bevaringsafdelingen, Nationalmuseet, som har forestået analyserne, kunne fastslå, at karrene havde været anvendt til kogning af plantemateriale. Heraf havde padderok (*Equisium arvense* og *hymale*) spillet en afgørende rolle, hvil-

ket kunne fastslås på grund af tilstedeværelsen af nikotion blandt komponenterne. Padderokken, der er kendt fra middelalderen som lægeplante, har en svag vanddrivende effekt, men har også været tillagt stor betydning for frugtbarheden (Andersen 1995).

»Offerpakke 2«

Af fig 2. med daterbare ofringer, fremgår det, at der er seks enkeltstående eksempler på halverede lerkar vedlagt råler, og fem tilfælde, hvor de indgår i en kombination med »offerpakke 1«. Ikke færre end fem af disse lerkar er forrådskar (14), af de øvrige kar kan tre betegnes som større krukker (15). Tolkningen af denne offerpakke må altså afvige fra tolkningen af »offerpakke 1«, idet hverken dyreknogler eller en drik har indgået heri. Derimod kan der være en sammenhæng mellem det halverede lerkar og den vedlagte klump råler, som tilsyneladende skulle være med til at frembringe et helt kar. To forskellige størrelser skulle måske forenes til en. Måske et offer anvendt ved indgåelse af ægteskab; en rituel handling at ødelægge et lerkar, kendes fra andre kulturer netop i forbindelse med stiftelse af ægteskaber.

Konklusion

Indledningsvis blev der stillet to spørgsmål, nemlig hvilket syn bør man anlægge på jernalderens frugtbarhedsofringer? Og kan den gængse opfattelse af disse, som udtryk for individuelle offerhandlinger opretholdes, eller bør de fremover opfattes som de materielle levn efter kollektive ritualer, under styring af en ceremonileder? Ritualernes regelbundethed, hvilket afspejles i såvel offerdyret som offerdrikken indicerer meget vigtige religiøse handlinger, som har haft basal betydning for en stor gruppe mennesker (Zaidman & Pantel 1994). Ofringerne fra Bukkerup må derfor afspejle det kollektive offerritual, i modsætning til det individuelle. Ofringerne på Lundsgaardbopladsen repræsenterer derimod tydeligt det individuelle offer, eventuelt udført til ære for mere private guder.

Der er, som nævnt, tidligere blevet fremlagt teorier om, at institutionaliseringen af det enkelte menneskes religiøse handlinger, blev indledt i forbindelse med krigsbytteofringerne. Ovenstående tyder dog på, at kimen til den mere omfattende institutionalisering var lagt allerede tilbage i ældre jernalder, hvor de kollektive handlinger ikke skal opfattes som et indgreb mod den religiøse handlingsfrihed, men snarere som et styrkende samlingspunkt, som også kan ses i forbindelse med etableringen af regionalområderne.

NOTER

- 1) Der henvises til min artikel i *Fynske Minder* 1993 samt til Albrechtsens gennemgang af de aktuelle fund i *Fynske Aarbøger* 1944 og 1945. Endvidere henvises der generelt til mit hovedfagsspeciale der findes på Moesgaard, samt på Hollufgaard.
- 2) I *Fynske Minder* 1993 s. 70, bragtes et foto af kar nr. 10 fra Bukkerup Langemose, som ud fra ornamentikken opfattedes som et klart yngre romertids element. Siden da har Palle Østergård Sørensen, Nationalmuseet, venligst gjort mig opmærksom på ligheden mellem udsmykningen på dette lerkar og entrelacomentik.
Ornamentikken er udført med fem, af hinanden uafhængige båndflet eller slyngninger, der hver består af enkelte tobånds fletninger, som er udført med en tandstok eller en lille kam med fem tænder. Udsmykningen er ikke udført med lige stor præcision, et træk der er karakteristisk for de tidlige tobånds fletninger (Magnus 1984, 142).
Entrelacomentik er i Danmark ikke tidligere fundet på lerkar, men kendes på spydstager fra Kragehul og Nydam. Udsmykningen er hyppig på de norske spandformede lerkar, samt som delelementer på brak-teater. Bøe (1931, 173) afbilder som fig. 276 et kar med et lignende bælte som det midterste fletbånd på Bukkerupkarret, medens en kombination af flere enkelte bånd ses på fig. 306. Karrene imellem er der ellers ingen ligheder.
Ornamentikken på spydstagerne er overvejende udført i flerbånds flet, dog adskiller fund nr. 88 fra Nydam sig ved kun at være med to bånd (Petersen 1988, 128). Fra Kragehulfundet ses tobånds fletninger på to langeskafter (Engelhardt 1867, Pl. II:4 og 10).
Den øvrige ornamentik på karret, består af modstillede skrå furebundter, placeret på overdelen over to horisontalt omløbne furer.
Karret mangler desværre hals og rand, og en eksakt karform kan derfor ikke rekonstrueres, dog kan bugdiameteren måles til 20,5 cm, og afstanden fra bugknæk til bund er 10,5 cm. Karret har ligheder med Jensen type EH4 og EH6, der dateres til henholdsvis overgangen per. II/III og til per. III (Jensen 1977).
Bøe daterede i sin tid entrelacomentikken ud fra fibelfund til 5. årh. Siden er denne ornamentikform, ved hjælp af studier foretaget på våbenoffer materialet fra Nydam, blevet flyttet til ned i 400-årene (Petersen 1988). På baggrund af ornamentikkens slående lighed med tobånds flet, er det derfor spørgsmålet, om karret ikke skal placeres ved overgangen mellem yngre romersk jernalder og ældre germanertid.
- 3) Undersøgelsen er venligst foretaget af Antropolog Pia Bennike, Panum Institutet, København.
- 4) Kulstof-14 laboratoriet nr. K 5852. 1810 ± 75 f. 1950 C14 år.
- 5) Knogledelene omfattede en underkæbe, fragmentet af højre skulderblad samt to mellemhåndsknogler, ifølge Pia Bennike, antagelig en kvinde. Ifølge Albrechtsens noter var lerkarrene fra fund nr. 19 og 22 fyldt med brændte ben, muligvis af human oprindelse. En senere indberetning til Fyns Oldtid Hollufgaard omhandler en episode fra krigen, hvor lærer Otto Reinholt havde talt med en tørvearbejder, der havde fundet et nu forsvundet skelet i Langemosen.
- 6) Genstandene blev inden optagelsen fotograferet af amatørarkologen Helweg Mikkelsen.
- 7) NM C 16621.
- 8) NM C 3179.
- 9) NM C 316-17
- 10) Det bør naturligvis erindres, at der ikke i nogle af de her behandlede mosefund er tale om totaludgravede lokaliteter.
- 11) Prover er taget fra lerkar, J.nr. 7504 X 20 og X 46 samt J.nr. 7820 og 8465.
- 12) Den massespektrometriske analyse har kunnet gennemføres takket være et legat fra Japetus Stenstrups fond.
- 13) FOH 7505 X 20 og 7504 X 46.
- 14) Fund af forrådskar nr. 12, 13, 32, 35 og 36. Jfr. kataloget i *Fynske Minder* 1993.
- 15) I resten af gruppen, der består af fund nr. 8, 9, 10, 11, 40 og 49, kan kar nr. 8, 10 og 11 beskrives som krukker.

LITTERATUR

- Albrechtsen, Erling. 1944: Et Fynsk offerfund fra den ældre romerske jernalder. *Fynske Aarbøger*.
- 1945: Bukkerupfundet. En tilføjelse. *Fynske Aarbøger*.
- 1946: Fyns bebyggelse i den ældre jernalder. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*.
Andersen, Aase Gyldion. 1992: *En analyse af offerfundene i Bukkerup Langemose på Fyn*. Upubliceret hovedfagsspeciale. Moesgaard.
- 1993: Et religiøst center i Båge Herred. *Fynske Minder*.
- 1995: Naturmedicin i jernalderen. En analyse af kogekar fra Bukkerup Langemose på Fyn. *Fynske Minder*.
Becker, C.J. 1947: Mosefundne lerkar. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*.
- 1971: Mosepotter fra Danmarks jernalder. *Aarbøger for Nordisk oldkyndighed og Historie*.

- Brøndegaard, V.J. (red.). 1978: *Folk og Flora. Dansk etnobotanik*. Bind 1.
- Brøndsted, Johannes. 1966: *Danmarks Oldtid*.
- Bøe, Johannes. 1931: *Jernalderens keramik i Norge*. Bergens Museums Skrifter.
- Carlsen, L. & J. Hovgaard. 1978: Forestiling om ... (Skabelse, Gud, Dæmonkamp, Syndefald, Offer, Menneske, Død, Eskatologi - otte temarækker til religion).
- Drobin, Ulf. 1991: Mjødets og offersymbolikken i nordens religion. *Studier i Religionshistorie*.
- Engelhardt, Conrad. 1869: *Sønderjydske og Fynske mosefund*.
- Fabeck, Charlotte. 1988: Sydsandinaviske offerfund som kilde til jernalderens religion og ideologi. I: *Arkeologi och religion*. Report series 1989.
- 1991. Samfundsorganisation, religiøse ceremonier og regional variation. I: *Samfundsorganisation og regional variation*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter.
- Geisslinger, H. 1968: Sociale Schichtungen in der Opferdepots der Völkerwanderungszeit. I: *Vorgeschichtliche Heiligtümer*.
- Hedeager, Lotte. 1990: *Danmarks jernalder mellem stamme og stat*.
- Hatting, Tove. 1993: Oksefund fra Bukkerup og Turup. *Fynske Minder*.
- 1993: The animal bones from Lundeberg. I: *The archaeology of Gudme and Lundeberg*.
- Hemmendorff, O. 1984: Människoffer. *Fornvännen* 79.
- Jankuhn, Herbert. 1958: Zwei Moorleichenfunde aus dem Domlandamoor. Zur Deutung der Moorleichenfunde von Windeby. *Praehistorische Zeitschrift*.
- Jensen, Stig. 1977: Fynsk keramik. *Kuml* 1976.
- Magnus, Bente. 1984. The interlac motif on the bucket-shaped pottery of the Migration period. *Universitets Oldsaksamlings Skrifter Ny række*.
- Petersen, Peter Vang. 1988: Nydam III - et våbenoffer fra ældre germansk jernalder. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1987.
- Ringtved, Jytte. 1991: Samfundsorganisationer og regional variation. *Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter*.
- Stjernquist, Berta. 1968: Germanische Quellenopfer. I: *Vorgeschichtliche Heiligtümer*.
- Tauber, Henrik. 1980: Kulstof 14 dateringer af moselig. *Kuml* 1978.
- Zaidman, Louise & Pauline Pantel. 1994: *Religion in the ancient Greek city*.

Fertility Sacrifices in the Early Iron Age of SW Funen – Private or Collective?

Although fertility sacrifices are a widespread phenomenon both in time and space, they are a problem on which not a great deal of research has been done. One of the most important questions is the definition of a sacrificial deposit (Becker 1937; Stjernquist 1968). Religious actions and their place in society have become more relevant with the increasing interest being taken in prehistoric social structures. Collective rituals such as the war booty sacrifices have been considered as replacing smaller sacrifices made at the level of families (Geisslinger 1968) or individuals (Fabech 1991). Closer examination of the sacrificial deposits from Bukkerup Langemose (1) suggest that these should no longer be regarded as expression of individual actions. In the case of Bukkerup Langemose there seem to have been two sacrificial models between which one could choose. T1 consisted of the limb bones of a small cow, its tether in the form of a bast rope and wooden tethering peg, and a little drinking cup of clay. T2 was a halved large pot together with a piece of raw clay. These two are sometimes combined (T3, fig. 2). In some cases there have also been found human bones, among them those of a 30–45-year old man (3), that have been dated by C-14 to ca. 220 A.D. (4). The T1 and T2 models are shown by their pottery to date to between the end of the Pre-Roman Iron Age and the beginning of the Later Roman Iron Age (fig. 3). Throughout this nearly 400 year long period sacrifices were performed in exactly the same way, involving choosing a small cow, the method of dismemberment, and its deposition with tether and a specially chosen small drinking vessel (fig. 5). A mass spectrometrical analysis has shown that the vessels held a herbal drink including horsetail (*Equisetum*), a drink that was probably thought useful for fertility (Andersen 1995).

This contrasts with an example from Lundsgaard (Albrechtsen 1946), where several instances of individual or family sacrifices occurred in houses. There were six houses and an equal

number of animal sacrifices, indicating a less predetermined and more individual pattern. The natural conclusion is that there was a form of priest involved in the Bukkerup sacrifices, to ensure that the ritual rules were maintained and rites and ordinances kept alive for future generations.

When interpreting sacrificial deposits it is important to remember that they are symbols, and that only some of these symbols are preserved. There is little doubt that the Bukkerup type were agricultural sacrifices involving the more specific wish for fertility, as is emphasized by the fertility enhancing drink.

Further examples of sacrificial depositions of Bukkerup type have been found in the same geographical region. The most important were from Turup bog, where there were 7 sacrifices, each consisting of a small pottery vessel that had been placed on the bog surface together with the limb bones of a farm animal, which in five cases was a cow, in one a bull and in one a sheep. Also in a wetland area near Gummerup a pot together with the limbs of a young cow was found. The ritual pattern must have spread from Bukkerup to the surrounding villages through peaceful contacts. These fertility sacrifices ceased with the end of the Early Roman Iron Age, and at Kragehul, which is close to Bukkerup, we find the first large sacrifice of war booty. The centre of religious power had been moved a couple of kilometers to the south.

One of the pots from Bukkerup Langemose calls for particular attention (fig. 3). Its decoration had been applied with a comb or toothed implement and consists of a double interlace in five separate slings over the belly and lower part of the vessel. This may perhaps be seen as an early, and so far unique, example of interlace ornament on a Danish pot. The vessel can be dated to the transition between the Late Roman and the Early Germanic Iron Age (Jensen 1977; Petersen 1988).

Aase Gyldion Andersen
Holmevej 26, Gislev

Oversættelse: David Liversage